

УЧАСТЬ БАНКІВ У ФОРМУВАННІ І ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВО-ФІНАНСОВИХ ГРУП

Русаліна Л.В.
(підприємець)

Анотація. В статті розглядаються історико-економічні та економіко-правові проблеми розвитку законодавства про промислово-фінансові групи та участі банків у діяльності промислово-фінансових груп. Відзначено, що саме банки сьогодні посідають основне місце у промислово-фінансових групах. Узагальнено окремі теоретичні засади управління діяльності промислово-фінансових груп та банків, які є їх учасниками.

Ключові слова: промислово-фінансові групи, історія розвитку промислово-фінансових груп, управління в рамках об'єднань підприємств, банківська система, управління діяльністю банків, управління та регулювання діяльності промислово-фінансових груп.

Аннотация. В статье рассматриваются историко-экономические и экономико-правовые проблемы развития законодательства о промышленно-финансовых группах и участия в них банковского капитала. Автор считает политико-правовую практику в Украине неэффективной, апеллирует к зарубежному опыту и фактическому существованию промышленно-финансовых групп.

Ключевые слова: промышленно-финансовые группы, история развития промышленно-финансовых групп, управление в рамках объединений предприятий, участие банков в деятельности промышленно-финансовых групп.

Annotation. The article deals with historical, economic and economic and legal problems of development of legislation on industrial-financial groups and participation in them of bank capital. The author considers political and legal practice in Ukraine ineffective, appeals to foreign experience and the actual existence of industrial and financial groups.

Keywords: the system of banks, history of development of banking activity, banking management.

Відомо, що саме банківській системі належить провідне місце в загальному механізмі організації й регулювання господарського життя суспільствах[3, С.118]. Водночас, саме «комерційні банки є головною ланкою вітчизняної банківської системи, істотно впливають на розвиток усіх галузей і сфер економіки, кредитуючи суб'єктів господарювання та надаючи споживчі кредити громадянам» [24,С.3]. Безумовно, ці дві взаємопов'язані загальноекономічні закономірності мають свої специфічні прояви в окремих сегментах економічної системи суспільства, зокрема у діяльності таких агентів економічної системи, якими є промислово-фінансові групи (ПФГ). Адже власне «метою утворення ПФГ є отримання потужних джерел фінансування розширеного відтворення. У науковій літературі на сьогодні сформульовано два основних підходи до дослідження ролі та місця комерційних банків у структурі ПФГ та в діяльності цих груп.

Перший з названих підходів заснований на обґрунтуванні основної, ключової, визначальної та структуротвірної (зумовлюючої) ролі банків у формуванні та в діяльності ПФГ (Є.О. Бесараб, З.М. Васильченко, М. Коваль, Є. Торкановський, С.А. Циганов та ін.) [3;7;14;31;34]. Вони засновують таку позицію на наступних аргументах: 1) ПФГ – це інвестиційно-фінансовий інститут, а не виробничо-технологічний комплекс[27, С.35]; 2) світовий досвід вказує на перспективність функціонування саме тих ПФГ, які очолюють банки[33, С.102]; 3) виконання банками ролі головного учасника ПФГ забезпечує фінансову стабільність об'єднання суб'єктів господарської діяльності в рамках ПФГ. Відповідно, науковцями були зроблені також висновки, що заборона банкам представляти інтереси ПФГ та виступати в ролі головного учасника ПФГ, стояла і стоїть на заваді розвитку цих форм об'єднань промислового та фінансового капіталу в Україні, зокрема їх

утворенню та державній реєстрації[10, С.130]. Тим самим фактично законодавство України «програмувало», по суті, підпорядковану, обслуговуючу роль банків у структурі ПФГ, з чим, очевидно, з урахуванням як національного, так і зарубіжного економічного та юридичного досвіду вже не можна погодитися. З огляду на домінуючу роль банків у структурі ПФГ, навіть пропонувалося змінити їх назву – на ФПГ, що, з точки зору дослідників (М. Коваль[14, С.40-41]) більшою мірою відповідало б специфіці економіко-правової природи цих об'єднань.

За всієї зовнішньої привабливості такого підходу, він, як на наш погляд, страждає все ж на певну абсолютизацію банківського чинника в розвиткові ПФГ. Не заперечуючи проти необхідності більш ефективного фінансового забезпечення різних ланок виробничого процесу в рамках ПФГ обіговими коштами, інвестування коштів у відповідні технологічні та інтелектуально-місткі процеси в рамках виробничого циклу тощо, все ж не можна не взяти до уваги граничної розмаїтості існуючих форм інтеграції банківського та промислового сегментів у рамках ПФГ, що існували та розвиваються нині. Очевидно, що диверсифікація форм такої інтеграції призводить до об'єктивної неможливості відігривання визначальної та керівної ролі комерційними банками у ПФГ саме з огляду на розмаїття існуючих технологічних процесів, секторів економіки тощо. Зокрема, мова може вестися і про інтелектуально-місткі виробництва, в яких, очевидно, фінансовий сегмент не відіграє визначальної ролі саме з об'єктивних економічних причин[6;22, С.55-59]. Та й світовий досвід не дає змогу для однозначного твердження про визначальну роль саме банків у структурі та діяльності ПФГ[26, С.157-158].

Крім того, залученими до участі в ПФГ можуть бути не лише крупні, але й середні та дрібні банки, які навряд чи будуть спроможні виконувати керівну роль стосовно цілої групи в силу своєї специфіки. Натомість обмеження участі в ПФГ лише колом крупних банків було б свідченням обмеження конкуренції на ринку (по відношенню до середніх та дрібних банків), що навряд чи видається виправданим як з економічних, так і з юридичних причин. Тому, за таких умов, говорити про визначальну та ключову роль комерційних банків в усіх випадках інтеграції підприємницьких структур у рамках ПФГ було б певним спрощенням.

Натомість більш реалістичним та об'єктивним виглядає другий підхід, який дає змогу диференціювати роль банків у різних ПФГ за критерієм їх вирішального значення та відповідно до «питомої ваги» банку в управлінні справами відповідної ПФГ. Зокрема, як було показано в науковій літературі, з певною часткою умовності, можна твердити про дві домінуючі моделі участі банків у ПФГ. Їх умовно можна назвати керівною та підпорядкованою участю.

За першої моделі банк дійсно стає фінансовим центром ПФГ та керує фінансовими потоками всередині групи. Він «найчастіше виступає ініціатором створення групи, та саме він проводить техніко-економічне обґрунтування доцільності і потенційної ефективності спільної діяльності фінансово-кредитних установ та промислових підприємств у рамках групи» [32]. Саме банк здійснює менеджмент ПФГ та підпорядковує собі діяльність інших фінансових інститутів – учасників ПФГ, у тому числі і страхові компанії. Як показує світова практика, за таких умов саме банк стає управлінським, фінансовим осердям ПФГ[29, С.141].

Як зауважує Є.О. Бесараб, у ПФГ, «якою управляє банк, останньому належить контроль над іншими фірмами групи. В основі цього контролю лежить управління грошовими потоками, володіння через організаційну структуру підприємствами, укладання угод на управління майном і грошовими коштами з метою отримання максимального прибутку на вкладений капітал» [4, С.8]. Водночас, для більш ефективного контролю над підприємствами, які входять до складу ПФГ, банки часто набувають контрольного пакету акцій відповідних господарських структур.

Зрозуміло, що перетворення банку на центр діяльності ПФГ можливе за умови, коли сам банк є доволі потужним та фінансово стабільним. В Україні чи не

найяскравішим прикладом такого банку був донедавна Приват-банк, який обслуговував фінансово-промислові інтереси групи «Приват». Так само участь банків є ключовою у діяльності ПФГ СКМ (System Kapital Menedgment), яка приділяє значну увагу розвитку фінансового сектору в своїй діяльності[20, С.52].

За умови існування другої з вищеозначених моделей банк відіграє роль «кишенькового фінансиста»: роль банку винятково підлегла, обслуговуюча, він використовується для забезпечення управління фінансовими потоками всередині ПФГ. Здебільшого такий банк є невеликим, тому його роль у видачі гарантій, пошукові іноземних інвесторів є незначною[21, С.34].

Водночас, у літературі трапляються і більш детальні класифікації форм участі банків у ПФГ. Так, зокрема, російський дослідник В.А. Цветков виокремлює чотири можливі такі форми: 1) ПФГ, в яких домінують банки, а інші інститути відіграють підпорядковану роль; 2) у ПФГ наявні великий банк і небанківські фінансові інститути; 3) у ПФГ наявні фінансові конгломерати та інші нефінансові організації; 4) ПФГ складаються з фінансових об'єднань без великого банку (у ролі фінансових організацій тут виступають страхові або фондові компанії, пенсійні фонди тощо) [1, С.5-14].

Певною модифікацією цього підходу є підхід, запропонований іншим російським ученим С.В. Альохінім, який так само виокремив чотири форми участі банків у ПФГ: 1) банки відіграють службову роль у ПФГ, є гарантами договорів учасників ПФГ; 2) банки є контролюючим центром, який здійснює регулювання і управління стосовно всіх учасників ПФГ, але разом з ним, виконує функцію обслуговування грошових потоків учасників ПФГ; 3) банки не володіють частками учасників ПФГ, але виконують фінансові функції, орієнтовані на контроль; 4) банки не здійснюють контролю за діяльністю учасників ПФГ, не володіють достатнім капіталом для здійснення великих кредитних операцій і видачі гарантій; виступають у ролі розрахункового центру для підприємств – учасників ПФГ[1, С.5-14]. Як видно, в обох підходах критерієм розмежування форм участі банків у ПФГ є ступінь впливу банку на діяльність ПФГ та розміри банку. Зрозуміло, що такі критерії в сукупності гіпотетично можуть дати і більш деталізовані класифікації форм участі банків у ПФГ, що, очевидно, матиме певну евристичну цінність.

Безумовно, розміри банку часто впливають на його питому вагу і роль у діяльності ПФГ. Хоча більш помітну роль тут відіграють інші показники: фінансова та інвестиційна стабільність банку, продуманість його стратегії діяльності в рамках ПФГ, зваженість при здійсненні конкретних дій у рамках такої діяльності, розширення клієнтської бази, можливості співпраці із зарубіжними банками та виходу на зарубіжні ринки тощо. Поза тим, у діяльності ПФГ участь банків все ж є важливою невід'ємною її частиною. При цьому внутрішньогрупові відносини між нефінансовими фірмами і банками всередині ПФГ «є досить гнучкими і характеризуються багатосторонніми зв'язками: взаємним володінням акціями, переважним фінансуванням членів корпорацій, технічними співробітництвом, персональними зв'язками та ін.» [4, С.9].

Т.І. Мініна вважає, що функції банку в ПФГ можуть істотно змінюватися саме залежно від його ролі в ній. Так, дослідниця виокремила чотири базові моделі участі банку в ПФГ – залежно від ступеня його активності: 1) банк здійснює функції власника (частково або в повному обсязі) щодо промислового підприємства, якщо він володіє ним у рамках ПФГ; 2) банк діє в інтересах промислового підприємства, якщо воно є власником банку; 3) функції банку щодо партнерів по ПФГ можуть визначатися головним підприємством, що так чи інакше контролює цей банк; 4) функції банку підпорядковані реалізації інтересів спільного з підприємствами об'єкта власності[19].

При цьому роль банку в ПФГ багато в чому обумовлює її діяльність. Так, якщо на чолі ПФГ стоять промислові підприємства, то стратегія діяльності такої ПФГ є більш ризикованою, оскільки виробничник може ризикувати всім заради отримання прибутку. Натомість банк як провідна установа ПФГ буде проводити більш обережну та зважену діяльність, оскільки для нього головне не надприбутку, а збереження ліквідності та

платоспроможності[21, С.35]. До того ж банківські ПФГ, зазвичай, відрізняються досконалішою внутрішньою структурою, що так само слід віднести до безсумнівних переваг відповідних підприємницьких об'єднань.

У межах ПФГ банки здійснюють різноманітні операції: проводять розрахунки між підприємствами-учасниками ПФГ; створюють оптимальну кореспондентську мережу; акумулюють кошти для фінансування потреб ПФГ; забезпечують пільгове обслуговування учасників ПФГ; пропонують значну прибутковість по залученим ресурсам; пропонують пільгове або безкоштовне надання банківських послуг для учасників ПФГ; надають послуги небанківського сервісу для учасників ПФГ тощо[21, С.36].

Безумовно, стабільнішими є ті ПФГ, в структурі яких діє потужний банк. Проте законодавство не повинно ставати на заваді і участі дрібних і середніх банків у формуванні і в діяльності ПФГ. Часто для оптимізації своєї діяльності такі банки вдаються до засобів банківської концентрації, що зумовлюється недостатністю ресурсів для розширеного фінансування видатків виробничого циклу в межах ПФГ. Адже більшість українських банків мають проблеми із формуванням ресурсної бази і тому не погоджуються ризикувати коштами своїх клієнтів задля довгострокових інвестиційних проектів у промисловості. Вирішуючи конкретні проблеми своєї участі у проектах створення ПФГ, банки виходять із реальних оцінок ризиків, економічної ефективності, фінансової привабливості проектів, оптимального співвідношення довгострокових і короткострокових операцій[2, С.10-11].

Тому, на думку дослідників, «об'єднання банків просто необхідний процес. Навіть у здорових європейських банківських системах відбувається злиття банків» [18, С.552]. Натепер ситуація в Україні є особливо критичною, що має прискорити процеси об'єднання банків. Від цих процесів, очевидно, «слід чекати стабілізаційного ефекту, підвищення рівня капіталізації банківської системи і початку нового етапу в розвитку банківської системи України» [21]. Нагальність та гостру актуальність застосування механізмів банківської концентрації для оптимізації діяльності ПФГ та в цілому поживлення економічного розвитку країни обґрунтовували у своїх дослідженнях, зокрема, Ю.Г. Басін, Ю.О. Бойко, А.С. Гальчинський, Д.В. Задихайло, В.В. Костицький, Х.П. Паньків, К.О. Стадник, К.М. Суторміна, В.І. Шевченко, Н.О. Шпигоцька та деякі ін. вчені[2; 5; 8; 11; 12; 16; 17; 23; 28; 30; 35; 36]. Адже, за влучним висловом фахівців, «концентрація капіталу є драйвером розвитку економіки» [9].

Згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо нагляду на консолідованій основі» від 19.05.2011 року до системи правового забезпечення функціонування банків у структурі ПФГ було інституціалізовано поняття банківської групи, яке, по суті, стало своєрідним юридичним еквівалентом визнання домінування питомої ваги банків у структурі ПФГ. Ці законодавчі зміни відкрили шлях концентрації у рамках банківських груп банківського капіталу із одночасною можливістю знаходження в їх структурі – на міноритарних засадах – інших комерційних структур. Так, згідно із зазначеними законодавчими змінами під банківською групою тепер розуміється група юридичних осіб:

які мають спільного контролера, що складається з материнського банку, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

що складається з материнського банку, який є контролером, його однієї чи кількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, або

які мають спільного контролера, що складається з двох або більше українських фінансових установ та/або компаній, для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, їх українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній,

які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною, або

що складається з небанківської фінансової установи або компанії, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, яка є контролером, її однієї або декількох українських та/або іноземних дочірніх та/або асоційованих компаній, які є фінансовими установами або для яких надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, в якій банківська діяльність є переважною.

При цьому Законом також обумовлено, що банківська холдингова компанія та компанія з надання допоміжних послуг, яка має спільного контролера з учасниками банківської групи, належить до складу цієї банківської групи. Компанія вважається такою, для якої надання фінансових послуг є переважним видом діяльності, якщо частка доходу від реалізації фінансових послуг за результатами попереднього звітного року становить 50 і більше відсотків загального обсягу чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг). Переважна діяльність у групі є банківською, якщо сукупне середньоарифметичне значення активів банків (банку) – учасників (учасника) банківської групи за останні чотири звітні квартали становить 50 і більше відсотків сукупного розміру середньоарифметичних значень активів усіх фінансових установ, що належать до цієї групи, за зазначений період. Розрахунок переважної діяльності банківської групи здійснюється щороку станом на 1 січня. Після того, як групу було визначено банківською на підставі переважної діяльності та частка сукупних активів банків (банку) у сукупному розмірі активів установ, що належать до цієї групи, зменшилася і становить від 40 до 50 відсотків, група продовжує вважатися банківською протягом трьох років з моменту такого зменшення[2].

Фактично цим Законом відкрито шлях для здійснення діяльності ПФГ при домінуючій ролі банківського сегменту. Очевидно, для розвитку національної економіки такі нововведення мають бути позитивними. Водночас, лише дозвільного характеру для банківських об'єднань задля забезпечення ефективної участі банків у формуванні та в діяльності ПФГ недостатньо. Очевидно, державою мають бути задіяні інструменти пільгового оподаткування діяльності таких банківських установ, які беруть участь в інвестиційних проектах у рамках ПФГ. Одночасно варто відмовитися від обмежень щодо надання можливості банку бути головним учасником ПФГ.

У цьому контексті, на нашу думку, варто звернутися до ідей відомого вітчизняного вченого В.В. Костицького щодо надання банкам можливості бути учасниками кількох ПФГ за умов додержання ними певних вимог, зокрема щодо запобігання конфлікту інтересів (загроз вкладникам) чи стабільності банківської системи країни. Крім того, варто визнати слушними пропозиції цього дослідника щодо необхідності стимулювання активізації участі банків у ПФГ шляхом повного або часткового звільнення відповідних ПФГ від оподаткування прибутку, одержаного від реалізації великих інноваційно-інвестиційних проектів[16, С.180;17].

Водночас, як видається, оптимізація участі банків у діяльності ПФГ залежить від загальної готовності і бажання держави вжити рішучих заходів задля виведення ПФГ з «сірої зони» національної економіки та комплексного законодавчого унормування діяльності як ПФГ загалом, так і ролі комерційних банків у їх структурі. Очевидно, що заходи щодо уможливлення банківської концентрації неспроможні дати позитивний ефект без надання одночасної можливості змішаної – промислово-фінансової – концентрації та надання державою відповідних пільг (зокрема, в оподаткуванні) для стимулювання відповідних економічних процесів.

Список використаних джерел

1. Алехин С.В. Финансово-промышленные группы в российской экономике: характеристика и виды / С.В. Алехин // Вестник Волжского университета им. В.Н. Татищева. – 2014. - № 1 (30). – С. 5-14.

2. Басин Ю.Г. Правовые проблемы концентрации капитала в условиях свободного рынка и необходимости защиты публичных интересов / Ю.Г. Басин // Цивилистические записки: межвузовский сб. науч. трудов. – М.: Статус, 2001. – С. 31-49.
3. Бесараб Є.О. Формування промфінгруп в Україні та стимулювання руху інвестиційних ресурсів / Є.О. Бесараб // Фінанси України. – 2001. – № 6. – С. 118.
4. Бесараб Є.О. Фінансове забезпечення діяльності фінансово-промислових груп в економічній системі держави. Автореф. дис. ... канд. екон. наук. Спеціальність 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / Є.О. Бесараб.– К., 2003. – С. 8.
5. Бойко Ю.О. Управління концентрацією банківського капіталу в Україні: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Ю.О. Бойко; Університет банківської справи НБУ. – К., 2012. – 25 с.
6. Бутнік-Сіверський О. Інтелектуальний капітал: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / О. Бутнік-Сіверський. – Режим доступу: – <http://www.ndiiv.org.ua>;
7. Васильченко З. Універсальний комерційний банк як центральна ланка фінансово-промислової групи / З. Васильченко // Банківська справа. – 2002. – № 5. – С. 54.
8. Гальчинский А. Концентрация капитала – место Украины в этом процессе / А. Гальчинский // Экономические известия. – 2006. – 7 грудня (№212).
9. Гордеева Е.С. Взаимосвязь концентрации капитала в компаниях с государственным участием с эффективностью их деятельности и пути её повышения [Электронный ресурс] / Е.С. Гордеева // Государственное управление. Электронный вестник. – Октябрь 2012. – Вып. № 34. – Режим доступу: <http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/2012/34/Gordeeva.pdf>;
10. Деревянко Б.В. Правове регулювання створення та діяльності промислово-фінансових груп в Україні: Монографія / Б.В. Деревянко. – Донецьк: ДЮІ, 2006. – С. 130
11. Задихайло Д.В. Економічна влада та концентрація капіталу суб'єктів господарювання (правові аспекти) / Д.В. Задихайло // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2014. - № 2 (17). – С. 153-163;
12. Задихайло Д.В. Концентрація суб'єктів господарювання в сучасних умовах та проблема її законодавчого забезпечення / Д.В. Задихайло // Національний університет "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого". Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Економічна теорія та право: зб. наук. пр. / Національний університет "Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого". – Х.: Право. – 2012. - № 3 (10). – С. 86-96.
13. Кеменяш Р.Ю. Конституційна економіка як механізм організації правової та демократичної держави. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / Р.Ю. Кеменяш; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2015. – С. 118.
14. Коваль М. Проблеми створення фінансово-промислових груп в Україні / М. Коваль // Економіка України. – 1996. – № 10. – С. 40-41.
15. Концентрація банківського капіталу в Україні: управління і досвід: Монографія / О.Д. Вовчак, Ю.О. Бойко / за наук. ред. д.е.н., проф. Реверчука С.К. – Л.: «Растр-7», 2012. – 192 с.
16. Костицький В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / В. Костицький. — К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – С. 180.
17. Костицький В. Економіко-правові проблеми концентрації капіталу: від промислово-фінансових груп до транснаціональних компаній / В. Костицький // Право України. – 2002. – № 3. – С. 70-75;
18. Мещеряков А.А. Організація діяльності комерційного банку. Навч. посіб. / А.А. Мещеряков. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С. 552.
19. Минина Т.И. Роль и задачи банка в ФПГ / Т.И. Минина // <http://www.cfin.ru/press/management/1999-6/07-2.shtml>.

20. Нетесаний Ю.В. Інвестиційна діяльність банку в складі промислово-фінансової групи / Ю.В. Нетесаний // Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2007. – Вип. 91: Економіка. – С. 52.
21. Нетесаний Ю.В. Роль банку у складі фінансово-промислової групи / Ю.В. Нетесаний // Вісник КНУ Шевченка.– Серія: Економіка. – 2006.– № 90. – С. 34.
22. Осадча О.О. Інтелектуальний капітал як об'єкт генерування доходу фінансово-господарської діяльності / О.О. Осадча // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ«ОА», травень 2016. – № 1(29). – С. 55–59.
23. Паньків Х.П. Фінансовий механізм капіталізації банків в Україні. Дис. ... канд. екон. наук. Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / Х.П. Паньків; Львівський нац. ун-т імені І. Франка. – Л., 2015. – 278 с.
24. Прилуцький О.В. Організаційно-правові засади діяльності комерційних банків в Україні. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Х., 2008. – С. 3.
25. Про внесення змін до деяких законів України щодо нагляду на консолідованій основі: Закон України від 19.05.2011 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, N 47, ст.533.
26. Процун Н.М. Зарубіжний досвід функціонування фінансово-промислових груп та можливості його імплементації в Україні / Н.М. Процун // Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2012. – Т. 25 (64). - № 1. – С. 157-158.
27. Рудашевский В.Д. Правовое положение финансово-промышленных групп: возможности и ограничения / В.Д. Рудашевский // Государство и право. – 1998. – № 2. – С. 35.
28. Стадник К.О. Господарсько-правова політика в сфері законодавства про економічну концентрацію. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.04 - господарське право; господарсько-процесуальне право / К.О. Стадник. – Х., 2016. – С. 42.
29. Сулима М.О., Прокопенко С.П. Роль і функції банків – учасників промислово-фінансових груп / М.О. Сулима, С.П. Прокопенко // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія Економічні науки. – Вип. 16. Частина 4. – 2016. – С. 141.
30. Суторміна К.М. Концентрація банківського капіталу в Україні. Дис. ... канд. екон. наук. Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит / К.М. Суторміна; ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». – К., 2015. – С. 30-54.
31. Торкановский Е. Финансово-промышленные группы: перспективы и проблемы / Е. Торкановский // Хозяйство и право. – 1996. – № 4. – С. 57;
32. Тоцький В.І. Організаційний розвиток підприємства / В.І. Тоцький, В.В. Лаврененко. – К.: КНЕУ, 2005 // <http://library.if.ua/book/28/1927.html>.
33. Уманців Ю., Уманців Г. Промислово-фінансові групи в Україні: державне регулювання, стан та перспективи розвитку / Ю. Уманців, Г. Уманців // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 10. – С. 102.
34. Циганов С.А. Інвестиційний процес і комерційні банки / С.А. Циганов // Фінанси України. – 1998. – № 12. – С. 44.
35. Шевченко В.І. Аналіз рівня концентрації капіталу системи українських банків / В.І. Шевченко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. - № 3 (12). – С. 183-185.
36. Шпигоцька Н.О. Концентрація фінансового капіталу у реалізації інвестиційного потенціалу банківського сектору України. Дис. ... канд. екон. наук. Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит / Н.О. Шпигоцька; Київський нац. ун-т імені Т. Шевченка. – К., 2015. – 224 с.